

проблемою, порівняно з якою сучасні демографічні проблеми будуть здаватись просто дріб'язковими.

1. Закон України "Про зайнятість населення" від 21 листопада 1997 р. № 665/97 ВР.

2. Баланда А.Л. Неформальна зайнятість як новітній фактор розвитку національного ринку праці України. - К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 1999.

3. Економіка України: десять років реформ. / За ред. З. Ватаманюка. - Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

4. Офіційний сайт Держкомстату України - <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Україна у цифрах у 1999 р. - К., 2000. С187

6. Яценко В. Страхування від безробіття як чинник стабілізації зайнятості в Україні // Україна: аспекти праці. - 1998. - №3. - С. 9-14.

7. Офіційний сайт Міністерства зайнятості та соціальної політики. Адреса - <http://www.mlsp.gov.ua/>

8. Гуць М. Проблеми безробіття та рівня життя населення України // Україна: аспекти праці. - 2003. - №2.

9. Долишній М.І., Алуко Т.С., Токарський Т.Б. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці. - Львів, 1997.

10. Івано - Франківщина, Україна, світ(1995 - 2000р.р.): статистичний збірник - Івано - Франківськ, 2001.

11. Лібанова Е. Тиск на ринок праці в Україні: вимірювання і аналіз // Україна: аспекти праці. - 2002. - №5.

12. Петрова І. Економіко-правові засади забезпечення зайнятості населення України // Україна: аспекти праці. - 2002. - №6.

13. Приймак В. Зайнятість та безробіття в Західному регіоні України // регіональна економіка. - 1998. - №3.

14. Приймак В. Характеристика ринку праці західного регіону України і найважливіші напрями його регулювання // Україна: аспекти праці. - 1998. - №5.

15. Приймак В. Пропозиція робочої сили на поточному ринку праці України та її багатофакторний аналіз. - 2001. - №2

16. Ринок праці України у 2001 році: Аналітично - статистичний збірник / ДЦЗ Мінпраці та соцполітики. - К., 2002.

17. Статистичний щорічник України за 2001 рік - Київ: "Техніка", 2002.

18. Статистичний щорічник України за 2002 рік - Київ: "Техніка", 2003.

The article dedicated to the exploring of migration processes influences on demographic and economical situation in Carpathian region during last several years. Found out main reasons of migration processes, analyzed their dynamics, structure and direction, positive and negative sides.

Старостенко Г.Г., Мірко Н.В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Запропоновано ієрархічну теоретико-методологічну схему дослідження демографічного розвитку. Розкрито взаємозв'язок та взаємозумовленість комплексу відтворювальних процесів із соціально-економічним та екологічним середовищем. Виділено типи територіальних утворень за рівнем задовільності умов життя населення та соціально-демографічною ситуацією. Обґрунтовані практичні рекомендації для поліпшення умов життя, відтворення та здоров'я населення.

Ключові слова: Відтворення та здоров'я населення, геодемосистема, умови життя населення, типізація регіонів за показниками відтворення населення.

І. Вступ. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні спрямовані на створення держави з соціально орієнтованою економікою, де визначальна увага повинна зосереджуватись на людині як головній про-

дуктивній силі суспільства. Глобальна трансформація соціально-економічної, соціо-психологічної та екологічної ситуації безпосередньо відбилася на зміні характеру та основних параметрів процесу демовідтворення. Постаріння населення і деформація статеві-вікової структури в більшості регіонів України в поєднанні із загальною соціально-економічною кризою та падінням реального рівня життя широких верств населення, що спостерігалось в перші роки незалежності, призвели до порушення основних співвідношень формування і реалізації відтворювальної активності, репродуктивних настанов та самозбережувальної (вітальної) поведінки населення. І хоча коріння цих проблем простежується ще з середини минулого століття, сучасність характеризується надто швидкими зрушеннями, які потребують точного емпіричного вимірювання та теоретичного осмислення й узагальнення. Вітчизняна демографія має справу із принципово новими процесами,

дослідження яких потребує нових методів, а регулювання - нових концепцій. Міжнародний досвід, накопичений у цій галузі, на жаль, практично не може бути використаним, оскільки ще ніколи жодна країна в мирні часи не зазнавала такого стрімкого процесу депопуляції, обумовленого сполученням як від'ємного зовнішньоміграційного сальдо, так і природним зменшенням населення.

Перехід країни до фази економічного поживлення, що спостерігається протягом останніх років, поки що не надав значного позитивного впливу на демографічні процеси в Україні, а тому проблема розробки науково обґрунтованих короткотермінових та довготермінових заходів ефективного впливу на процеси демовідтворення в Україні та в її окремих регіонах є надзвичайно актуальною.

Проблеми та перспективи демографічного розвитку України є предметом підвищеної уваги багатьох вітчизняних економістів. Слід відмітити роботи Бандура С.І., Богині Д.П., Герасимчука В.І., Долішнього М. І., Злупка С.М., Заяць Т.А., Лібанової Е.М., Мальського М.З., Павлова В.І., Петюха В.М., Пирожкова С.І., Романюка М. Д., Старостенко Г.Г., Стещенко В.С., Хомри О.У., Якуби К.І. [1-15].

II. Постановка завдання. Не зважаючи на велику кількість публікацій з даної тематики, проблема формування концепції демографічного розвитку та основних засад механізму його регулювання знаходиться у стадії наукових пошуків і дискусій. Комплексне її вирішення можливе шляхом поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження тенденцій відтворення населення; з'ясування закономірностей формування, функціонування та розвитку в просторі і часі територіальних відтворювальних систем; розробки типології регіональної диференціації процесів відтворення населення на основі визначення їх взаємозв'язку з соціально-економічним та природним середовищем; аналізу компонентно-пропорційної структури відтворення населення та ролі основних соціально-економічних, демографічних та суспільно-політичних процесів у функціонуванні демогеосистем; оцінки активності соціальних, економічних та екологічних чинників відтворювання населення та його здоров'я; створення нової концепції формування трудової міграції сільського населення.

Процес розробки концептуальних засад регіональної демографічної політики в Ук-

раїні повинен відбуватися з застосуванням загальнотеоретичних положень та сучасних концепцій формування територіальних соціально-демографічних систем, які розробляються в рамках економічної теорії, демографії, регіональної економіки та розміщення продуктивних сил, соціології та суспільної географії, спиратися на принципи системного аналізу та програмно-цільового підходу з поєднанням системно-структурних, картографічних, аналогових, типологічних статистико-математичних методів аналізу і моделювання.

III. Результати. Людину формує середовище її проживання (зовнішнє середовище). Воно складається з багатьох компонентів, що визначають особливості способу життя, демографічної поведінки і т.д.

Відтворення населення - основна складова його життєдіяльності. Воно є не лише ресурсом, а й динамічним чинником. Головним і визначальним у процесі демовідтворення є фізичне відновлення населення, тобто зміна поколінь, відновлення якісних характеристик населення, а також переміщення по території. У широкому розумінні демовідтворення охоплює всі процеси руху населення - природний, міграційний та соціальний. Для відтворення населення як одного з видів життєдіяльності вихідним положенням є віднесення відповідних процесів до суспільних явищ та їх зумовленість рівнем економічного розвитку.

Геодемосистема - це просторове утворення, що складається з територіальних спільностей людей, а також тих компонентів навколишнього середовища (житла, робочих місць, місць відпочинку, отримання послуг), які забезпечують життєдіяльність і відтворення населення та його здоров'я. При цьому життєдіяльність розглядається як організуюча територію, а населені пункти - як інтегральні елементи геодемосистеми. Геодемосистему можна розглядати в статичі (як геодемоситуацію) та в динаміці (як геодемопроцес).

Особливістю усіх демографічних процесів є парність, протилежна спрямованість, взаємозумовленість та залежність (народження - смерть, вибування - прибуття, шлюб - розлучення та ін.). Ці властивості є системоутворюючими чинниками, що формують населення як систему з усіма його якістьми. Кожний розглянутий компонент пов'язаний

із численними іншими як структурно, так і функціонально.

Дослідженнями доведено, що кількісні та якісні показники відтворення населення визначаються чинниками зовнішнього середовища, насамперед умовами життя. Для України властивий дуже великий діапазон коливання цих умов і відповідно істотні територіальні відмінності в рівнях та динаміці показників відтворення.

З метою уникнення впливу суб'єктивних чинників, це завдання було розв'язане не для кожної окремої людини, а для сукупності людей, тобто населення певних населених пунктів, або територій. Щоб отримати об'єктивну картину, логічно об'єднати населені пункти або території з близькими соціально-економічними та екологічними умовами проживання в групи, а потім для кожної з них визначити сезонні значення чинникових ознак (тобто перелічених соціально-економічних та екологічних умов) і результативних (тобто показників народжуваності, смертності, прибуття, вибування, здоров'я та ін.).

Одним з найголовніших методологічних прийомів є врахування постійної зміни та розвитку явищ і процесів, що визначають характер відтворення. У ході поступального розвитку суспільства змінюються економічна база, суспільні відносини та всі чинники, що становлять об'єктивні умови відтворення населення, а також змінюють тенденцію його розвитку.

Для відтворення населення як однієї з форм життєдіяльності, такими необхідними положеннями є віднесення відповідних процесів до суспільних явищ та зумовленість рівнем економічного розвитку. Основоположне значення має зміст поняття «відтворення населення». Ми дотримуємося розширеного його трактування - включаємо в це поняття не лише чисельне відтворення суб'єктів життєдіяльності, а й відтворення всієї сукупності їх соціальних якостей, які б відповідали потребам суспільства.

Взаємозв'язок усіх процесів життя суспільства та суспільно-економічної та природної взаємодії, нагальна необхідність їх гуманізації, набуття екологічними проблемами статусу глобальних зумовлює необхідність розробки єдиної стратегії стійкого, самовідтворюваного розвитку людства на планеті. Актуальність цієї проблеми знайшла відобра-

ження в прийнятому ООН Порядку денному на ХХІ століття. Однією з головних передумов такого розвитку є забезпечення основних рівноваг у розвитку населення, господарства і природи, збалансованість економічного, соціального й екологічного аспектів такого розвитку.

З суспільно-демографічних позицій в теоретико-методичному плані ця проблема може бути вирішена шляхом створення концепції збалансованого розвитку території. Під цим розуміється процес самовідтворення економічно, соціально та екологічно виправданих пропорцій та взаємозв'язків, які відображають ієрархічно і територіально впорядковану систему суспільно-природних відносин. Розробка такої концепції складається із таких етапів:

- обґрунтування загальних та регіональних закономірностей взаємозв'язків рівня та тенденцій соціально-економічного розвитку, якості навколишнього середовища та змін у відтворенні населення;

- визначення механізму структурного узгодження (збалансованості, пропорційності) основних взаємодіючих компонентів у процесі розвитку території з урахуванням рівня та тенденцій зміни кожного з них та його впливу на відтворення населення;

- виявлення механізму формування та територіальних особливостей демографічного розвитку;

- обґрунтування принципів та шляхів досягнення основної мети збалансованого розвитку - забезпечення суспільно-ефективного функціонування території, раціонального використання її інтегрального потенціалу з метою досягнення максимальної комфортності життя населення.

В соціально-екологічному плані розвиток території є процесом взаємодії і взаємовідносин територіальних спільностей людей з навколишнім соціально-економічним, природним середовищем, який і призводить до набуття ними певних, дуже численних та різноякісних соціально-економічних, медико-соціальних та медико-демографічних характеристик, формування соціально-політичної ситуації в суспільстві загалом. Стан демографічної, соціально-екологічної ситуації виявляється в численних параметрах та показниках, що відображають складні відносини людини (соціуму) з навколишнім середовищем.

Найбільш узагальнюючою соціально-екологічною характеристикою розвитку, індикатором стану і взаємодії населення та навколишнього середовища є рівень життя населення. По-перше, це пояснюється тим, що він формується внаслідок взаємодії природи, соціальної та економічної сфер і самого населення. По-друге, необхідність його поліпшення насамперед обумовлює зміни в соціально-економічному розвитку, соціально-політичній організації суспільства, характері суспільно-природної взаємодії в цілому. І нарешті, по-третє, ця категорія відображає ступінь збалансованості соціального, економічного та екологічного аспектів розвитку, раціональності взаємозв'язку і співвідношення певних структурних елементів та властивостей території. Розвиток суспільства і зумовлені ним зростаючі потреби населення (як матеріальні, так і духовні), постійний прогрес стандартів життя, намагання залучати в коло життя людини все нові елементи оточуючого середовища. З урахуванням цього, якість життя населення як цілісність відображає всю його різноманітність і повністю охоплює обидві його головні, найбільш узагальнюючі характеристики: умови життя і якісний стан самого населення як суб'єкта суспільної діяльності. Таким чином, з соціально-екологічних позицій процес стійкого розвитку являє закономірну зміну якості життя населення, спрямовану на її поліпшення.

Забезпечення стійкого прогресу у рівні життя населення, відповідно стійкого, самовідтворюваного розвитку території неможливе без забезпечення його ефективності у всіх аспектах: економічному, соціальному, екологічному, суспільному загалом. Ефективність розвитку території як головний показник результативності функціонування будь-якого явища чи процесу до недавнього часу розглядалася лише в економічному аспекті, а саме з позиції результатів виробничої та інвестиційної діяльності підприємств, регіонів. Виходячи з концепції стійкого, збалансованого розвитку території (країни, регіонів) досягнення його суспільної ефективності є результатом наближення до узгодженості всіх суспільно-територіальних відносин. Вважаємо, що поняття “суспільна ефективність” є одним із важливих фундаментальних понять сучасної регіональної демографії на початку XXI століття. У найбільш загальному вигляді при

збереженні змістовної суті поняття “ефективність” як співвідношення результату та затрат ресурсів на його отримання, суспільна ефективність розвитку відображається співвідношенням досягнутого рівня життя населення і тих загальних ресурсів території, що використовуються чи можуть бути використані для його досягнення. Ця сукупність ресурсів, що має територія незалежно від міри їх освоєння чи використання, у тому числі і ресурси простору створює інтегральний потенціал території. Введення в науково-термінологічний апарат досліджень проблем суспільно-ефективного розвитку території поняття “інтегральний потенціал території” викликано конструктивною значимістю його вивчення з метою порівняння ступеня освоєння чи використання ресурсів території (обсягів та структури) з типом і структурою господарського освоєння території, досягнутою якістю життя. Міра раціональності використання інтегрального потенціалу території виступає важливим показником суспільної ефективності розвитку території, необхідною умовою забезпечення не тільки якості життя населення, а й збереження природи.

Регіонально-демографічне дослідження соціально-екологічних аспектів розвитку та якості життя населення передбачає системно-структурний багаторівневий аналіз найбільш узагальнених складових якості життя, а саме: демографічної ситуації, стану фізичного та суспільного здоров'я населення, особливостей його споживання, соціально-інфраструктурного забезпечення. Основні принципи методичного підходу до регіонально-демографічного дослідження соціально-демографічної ситуації та якості життя населення визначаються особливостями взаємодії та взаємопереплетіння різних аспектів розвитку території та складових якості життя. В сучасних умовах значної соціально-економічної та історико-культурної рухомості якісних оцінок об'єктивні соціально-економічні зрушення ще не дозволяють розглядати Україну як державу, що повністю інтегрована в загальносвітовий політико-економічний та культурний простір. Саме тому вважаємо за недоцільне використання в якості базових найбільш відомих методів комплексної оцінки показників умов та рівня життя - нормативно-статистичного та методу загальносвітових порівнянь.

Активне залучення нормативного методу, особливо в сфері споживання населення та

його соціально-структурного забезпечення, було властиве системі центрального планування розвитку виробництва і соціальної сфери, перш за все з метою функціонально-планувальної організації поселень. Головними недоліками цих соціальних нормативів були насамперед їх некомплексний характер; повне ігнорування взаємозв'язку соціальних процесів; слабке врахування територіальних відмінностей у характері природних і соціально-економічних процесів; орієнтація нормативів споживання на можливості виробництва тощо. Враховуючи це, при дослідженні рівня життя населення застосування нормативно-статистичного методу можливе лише за умови докорінної зміни підходів до формування систем нормативів. Головне завдання нормативів - "цілей" полягає у побудові ідеальної моделі якості життя з урахуванням її регіональної специфіки. Це повинні бути закономірні співвідношення збалансованості різноякісних соціально-економічних та екологічних процесів, що формують якість життя населення. Їх застосування особливо важливе при прогнозуванні розвитку території. В той же час комплексна оцінка якості життя населення, що склалася особливо в умовах економічної кризи, потребує врахування нормативів - "мінімумів" таких, як прожитковий мінімум, мінімальний бюджет сімей різних категорій, мінімальний обсяг і асортимент споживання продуктів харчування з урахуванням регіональної специфіки природно-екологічних проблем тощо, за умови їх дійсної відповідності реаліям часу.

У той же час при дослідженні поставленої проблеми автори дійшли до висновку про неможливість використання міжнародної системи стандартів якості життя, особливо при вивченні демосоціальних, соціокультурних та соціально-політичних проблем. Уявляється, що не дивлячись на великий пізнавальний інтерес таких порівнянь, при вивченні територіальної диференціації відтворення населення в Україні їх використання є недоцільним. Основні причини цього полягають у дуже різному історико-культурному базисі формування якості життя в нашій країні та за кордоном; значній територіальній диференціації природно-екологічної ситуації. В зв'язку з цим, запропонована методика дослідження якості життя населення регіонів України широко застосовує різноманітні територі-

альні індекси інтенсивності і масштабності прояву різноякісних процесів, що аналізуються.

Запропонована методика дослідження відтворення населення регіонів передбачає системно-структурний аналіз її основних складових за виділеними блоками основних характеристик, дослідження територіальної диференціації і багатофакторне моделювання їх взаємозв'язку; поліаспектну оцінку відтворення населення та вивчення їх територіальних особливостей, типізацію регіонів по цьому критерію, а також за особливостями взаємозв'язку з природно-екологічними змінами, соціально-економічним розвитком; дослідження динамічних аспектів.

З позиції системно-структурного аналізу відтворення життя населення, виділення її основних складових визначено декілька структурних блоків їх характеристик, що об'єднані в кілька типів. Це дозволило з науково-методичної точки зору розглянути категорію "відтворення життя населення"; виявити основні "індикаторні" соціально-екологічні характеристики, що визначають міру її "сприятливості" для людини. До першого типу віднесені демосоціальний, соціально-інфраструктурний та соціально-споживчий блоки характеристик; до другого - соціально-правовий, соціально-політичний та етнокультурний; і нарешті, третій тип - включає найбільш складний та інтегруючий блок - медико-соціальний (фізичне та суспільне здоров'я населення).

Слід зазначити, що саме такий підхід до структуризації відтворення зумовив і вибір методичного підходу до комплексної оцінки. В основу його покладене дослідження стану складових процесів на підставі аналізу їх репрезентативних характеристик, визначення рівня гостроти конкретної демографічної ситуації та вивчення її територіальної диференціації, темпів та напрямку зміни; інтегральна оцінка рівня відтворення населення регіонів щодо середнього національного рівня та з урахуванням напрямку її зміни.

Дослідження показало, що в цілому для України протягом останніх двадцяти років була характерна доволі низька якість життя населення. Основними її проблемами є складна демографічна ситуація, яка відзначається відсутністю позитивного природного приросту населення, високим рівнем смертності на-

селення особливо від серцево-судинних та онкологічних захворювань; високі темпи погіршення стану фізичного та суспільного здоров'я; різке падіння рівня споживання населенням продуктів харчування, надто велика частка витрат на харчування у бюджеті більшості сімей, населення; значна майнова стратифікація населення та поляризація його політичних пріоритетів; високий рівень безробіття, перш за все прихованого.

Слід зазначити, що вивчення сили впливу та структури чинників формування відтворення та здоров'я населення України дозволяє стверджувати про те, що сила впливу того чи іншого чинника залежить насамперед від етапу розвитку суспільства, стану суспільних відносин у країні, регіоні. Іншими словами сила впливу факторів є рухомою та історично зумовленою. Так, за станом на 2003 рік найбільше значення із визначеної системи тринадцяти чинників займає стан навколишнього середовища (11,5%), природно-ресурсний потенціал (9,6%), профіль господарської діяльності, рівень грошових доходів населення і ступінь урбанізованості території (по 9%).

У цілому ж в Україні спостерігається досить значна диференціація відтворення населення відносно середньонаціонального показника від відносно високого до низького.

Детальний аналіз багатьох характеристик кожної складової відтворення в територіальному розрізі, а також в динаміці дозволив виявити досить чітку територіальну закономірність - зниження показників відтворення населення регіонів України із заходу на схід. Протягом усього аналізованого періоду порівняно високий рівень життя спостерігався у Західній Україні, а низький був постійною ознакою Донбасу. Виявлена закономірність має і зворотній бік проблеми - поліпшення життя населення також буде відповідати певній "територіальній логіці" (із заходу на схід).

На підставі розробленої методики була проведена комплексна оцінка відтворення населення регіонів та особливостей їх демографічного, економічного і соціального розвитку. Це дозволило провести типізацію областей України за цими характеристиками. Були виділені такі як типи областей та підтипи. Для кожного типу областей проведений аналіз чинників формування даного типу відтворення населення, який продемонстру-

вав практично повну подібність впливу, що відзначалася вище.

Комплексність проведеного дослідження відтворення населення, безперечно, забезпечує можливість використання результатів типізації з метою проведення комплексного соціально-демографічного районування України, наукового обґрунтування концепції стійкого розвитку її регіонів, забезпечення більш конструктивного підходу при визначенні соціально-політичного курсу реформ та необхідності регіоналізації шляхів поліпшення демографічної, соціально-економічної ситуації; поліпшення життя населення та збереження природи.

Територіальні ж спільноти людей реалізують через сукупність різних видів діяльності цілу суспільну систему відносин. Життєдіяльність населення виражається у вигляді різноманітних соціально-економічних та соціоприродних відносин, що мають суспільний характер. Вказані відносини здійснюються на рівні як окремої особи, так і людських спільностей, організованих за територіальною ознакою, і втілюються у певного роду діяльності. Кожна територіальна спільність людей вирішує окреслене завдання суспільного розвитку - виробництво продукції чи послуг, навчання, виховання, лікування, управління тощо.

Вступаючи у взаємозв'язок із навколишнім соціально-економічним та природним середовищем, різні територіальні спільноти людей перебувають при цьому в певному відношенні до засобів виробництва, мають різні сфери застосування праці, її умови, оплату, різні рівні добробуту та споживання, неоднакові бюджети, організацію побуту, відпочинку та ін. Усе це створює для кожної з вказаних спільностей специфічний спосіб життя як сукупність засобів прояву різних сторін їх життєдіяльності, що виражаються в різноманітті її структури. Разом з тим при всій специфіці життєдіяльних характеристик тих чи інших спільностей, все різноманіття суспільних відносин можна звести до п'яти основних видів життєдіяльності, інтегруючи конкретні прояви цих відносин за їх значенням у житті людини.

Отже, вибір принципів напрямів і конкретних шляхів досягнення збалансованості та гармонійності всіх форм життєдіяльності людей залежить насамперед від концепції

демографічного, соціально-економічного та екологічного розвитку суспільства. Протягом всього попереднього періоду основою такої концепції в Україні був розвиток виробництва, розширення його матеріально-технічної бази та підвищення економічної ефективності. Соціальна ефективність у такій моделі визначалась методом залишку, тобто лімітувалась сумою ресурсів, що залишилися після задоволення потреб зростання виробництва. В розподілі національного доходу частка фонду нагромадження була підвищеною, а фонду споживання - заниженою. В результаті оплата праці була орієнтована на прожитковий мінімум, а суспільні фонди споживання були розраховані на задоволення також мінімальних соціальних потреб (в освіті, медичному обслуговуванні і т.д.). Збалансованість усіх форм життєдіяльності досягається за допомогою комплексного соціально-економічного та екологічного розвитку територіальних суспільних систем усіх рівнів. При цьому надзвичайно важливо забезпечити пріоритет регіонального підходу в управлінні, оскільки саме за цієї умови рішення в галузі інвестиційної політики, розміщенні виробничих сил, охорони природи, зайнятості, плати за ресурси і т.д., відповідатимуть регіональним інтересам. А критерієм для визначення таких інтересів повинно бути створення умов для повноцінного життя людей та відтворення природного середовища.

Для кожного з визначених типів відтворювальних систем повинна діяти своя регіональна політика демографічного, соціально-економічного та екологічного розвитку. Основи її закладаються сьогодні економічною реформою. При цьому важливою умовою ефективного функціонування нового механізму господарювання на основі самоуправління та самофінансування повинна стати перебудова організаційної структури управління.

Йдеться, отже про створення нового механізму управління територіальним розвитком. Основа його - децентралізація багатьох функцій демографічного, соціально-економічного та екологічного розвитку, підвищення ролі місцевих Рад, перебудова їх діяльності у руслі чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Формування економічної основи самоуправління Рад передбачає розширення їх сфери господарювання, що вимагає розмежування функцій та об'єктів управління між су-

б'єктами різних рівнів. Доцільно розширити коло підприємств регіонального (місцевого) підпорядкування, межі муніципальної власності. Ключовим питанням переходу на принципи самоуправління є перебудова бюджетної та податкової систем. Удосконалення механізму використання бюджетних коштів сприятиме забезпеченню повновладдя Рад як справжнього господаря на території.

В підсумку створюватимуться передумови більш ефективного управління всіма процесами життєдіяльності населення. При цьому відкриватимуться можливості для повного врахування місцевих умов з метою збалансованості розвитку всіх сторін життя населення.

IV. Висновки. Відтворення населення - основна складова його життєдіяльності. У цій якості воно є не тільки ресурсом, але і динамічним чинником. Визначальним у процесі демовідтворення є фізичне відновлення населення, тобто зміна поколінь, відновлення якісних характеристик, а також міграція. У широкому розумінні демовідтворення охоплює всі процеси руху населення - природний, міграційний і соціальний.

Відтворювальна територіальна система - це просторове утворення, що складається з територіальних спільностей людей, а також тих компонентів навколишнього середовища, що забезпечують життєдіяльність і відтворення населення і його здоров'я. При цьому життєдіяльність розглядається як організуюча територія, а населені пункти - як інтегральні елементи демогеосистеми. Демогеосистему можна розглядати в статичній (як демогеоситуацію) і в динамічній (як демогеопроцес).

Особливістю всіх демографічних процесів є парність, протилежна спрямованість, взаємозумовленість і залежність. Ці особливості є системоутворюючими чинниками, що формують населення як систему з усіма її якостями. Кожен компонент системи пов'язаний з іншими структурно і функціонально.

Дослідженнями доведено, що кількісні і якісні показники відтворення населення визначаються чинниками зовнішнього середовища, насамперед умовами життя. Для України характерним є значний діапазон коливання цих умов і відповідно істотні територіальні відмінності в рівнях і динаміці показників відтворення.

З метою запобігання впливу суб'єктивних чинників, завдання було вирішено для спіль-

ностей людей - визначених населених чи пунктів територій. Для отримання об'єктивної картини території з близькими соціально-економічними й екологічними умовами проживання об'єднано в групи, для кожної групи визначено сезонні значення чинних і результативних ознак.

Одним із найголовніших методологічних прийомів є облік постійної зміни і розвитку явищ і процесів, що визначають характер відтворення. У ході поступального розвитку суспільства змінюється економічна база, суспільні відносини й усі чинники, що складають об'єктивні умови відтворення населення, а також впливають на тенденції його розвитку.

Результати теоретико-методологічного дослідження регіональних проблем відтворення населення є фундаментом для розробки загальнодержавної демографічної політики і вирішення конкретних питань регулювання процесів демовідтворення в окремих регіонах.

1. Богиня Д.П. Трудовий потенціал України. Соціально-демографічний аспект. – Львів, 1992.

2. Герасимчук В.І. Проблеми трансформації зайнятості і розвитку ринку праці України (методологія, аналіз, шляхи вдосконалення). – К.: Принт Експрес, 2001.

3. Демографічні перспективи України до 2026 року / Стещенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. – К.: Інститут економіки НАНУ, 1999.

4. Долішній М.І., Злупко С.М., Бандур С.І. Трудовий потенціал і зайнятість. Теоретичні основи та регіональні особливості / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Ужгород: Карпати, 1997.

5. Долішній М.І. Актуальні проблеми формування

регіональної політики в Україні // Регіональна економіка. – 1999. - №3

6. Заць Т.А. Відтворення робочої сили України: регіональні проблеми. – К.: Ленвіт, 1996.

7. Інвестиції та ринок праці / Бодюк А.В., Касьяненко М.М., Мірко Н.В., Старостенко Г.Г. – Ірпінь, 2002.

8. Лібанова Е.М. Ринок праці (соціально-демографічні аспекти) / Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості. – К., 1996.

9. Мальський М.З. Територіальні господарські системи (еколого-економічні аспекти розвитку). – Львів, 1994

10. Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації). – Луцьк, 2000

11. Петюх В.М. Ринок праці та зайнятість. – К.: МАУП, 1997.

12. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. – К.: Наукова думка, 1992.

13. Саблук П.Т., Якуба К.І., Демографічні проблеми Українського села (наукова доповідь). – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002.

14. Соціально-економічні процеси: методологія дослідження та управління їхнім розвитком / Мельник П.В., Максименко І.А., Старостенко Г.Г., Тарангул Л.Л., Фашевський М.І., Немченко М.П. – Ірпінь, 2000.

15. Старостенко Г.Г. Методологія і практика досліджень відтворення населення України (регіональний аспект): Монографія. - К.: УФЕІ. 1997, - 270 с.

Hierarchy theoretic methodological scheme of investigation the demographical development is proposed. Correlation and interdependence of the complex of reproductive processes with social-economic and ecological environment is enlightened. The types of territorial creations as for the degree of satisfactions of the living conditions and social-demographical situation are given. Practical recommendations for making better the living conditions, reproduction and health of the population are grounded.

Загородній О.П., Загородня Є.О.

“ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ” ЯК СУКУПНІСТЬ ПРОДУКТИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРАЦІВНИКА

У статті розглядається проблема “людського капіталу” як важливої правової, економічної і соціальної категорії.

В умовах ринкової економіки робоча сила набуває властивостей товару, а її вартість визначається відповідним рівнем освіти, фізичних сил і мотивації, якими володіє і розпоряджається власник. Ці властивості він продає як чинники виробництва (ресурс “λ”). Підприємець використовуючи ресурс “λ”, отримує дохід на вкладений капітал.

Ключові слова: капітал, людський капітал, інвестиції, інтелектуальна власність.

І. Вступ. Економічна наука в різні періоди розвитку суспільства роз’яснювала і трактує сутність економічної категорії “капітал”. Вперше цю категорію обґрунтував античний філософ Аристотель, розглядаючи економічну діяльність суспільства на виробничу “ойкономія” і мистецтво накопичувати багатство у формі грошей “хремастика”.